

Kriz Kuramına Nevi Şahsına Münhasır Bir Bakış*

Michael Perelman

Giriş

Lisans öğrenimimin başında mikroiktisata giriş dersinden pek bir şey anlamamıştım. Birkaç hafta sonra iyi bir not alma amacından hareketle çalışılırsa iyi bir not almanın hiç de zor olmadığını fark ettim. Bir sınavı vermek için tüm yapmanız gereken, dert her şeyin mükemmel işlediğini göstermek olduğundan, piyasanın en iyi sonucu vereceği kabulünden başlamak olacaktı; sonra da bu sonucu doğuranın ne olduğunu tespit etmek için sonuçtan geriye doğru çalışmak. Hemen sonra iktisat en kolay dersim oldu. Bu yolu artık izlemesem de iktisatçıların pek çoğunun hâlâ bu yolu tuttuğuna inanıyorum.

Zaman içinde, görünüşte anlaşılır olan bazı sorular rahatsız etmeye başladı beni. Kâr maksimizasyonunun güdülediği kapitalist sistemin doğasını açıklamak iddiasında olan iktisat bilimi, bir sermaye teorisinden mahrum olduğu gibi kârların nasıl belirlendiğine ilişkin tutarlı bir açıklamadan da yoksundu. Bu durumun nedenlerinden birini anlamak kolaydır: İktisat ekseriyetle statik bir dünya anlayışıyla hareket etmesine rağmen kapitalizmin olgunlaşması ile gittikçe önem kazanan sabit sermaye, statik bir dünya anlayışıyla da olsa, dinamik bir çözümleme talep eder olmuştur.

Sermaye Kuramının Nahoşluğu

İktisadı formelleştirmenin öncülerinden biri olan John R. Hicks, söz konusu sıkıntının farkında olan az sayıdaki iktisatçıdan biridir. Hicks'in istatistikçilerden oluşan bir dinleyici kitlesine hitap ederken itiraf ettiği üzere:

Sermayenin ölçümü, iktisadın istatistikçilerin önüne koyduğu en nahoş işlerden biridir ... Sermayenin ölçümü sorunu, gelir kavramına bir miktar açıklık getirecek biçimde ele alınmalı (Hicks, 1969: 113).

Sermayenin değerinin belirlenmesindeki zorluk ne derece nahoş peki? İktisatçılar tatmin edici olmayan üç yanıtla karşı karşıyadırlar. Öncelikle, piyasa fiyatına bakılabilir; fakat işletme sermayeye sahip olur olmaz -tıpkı yeni bir arabanın alıcısının onu kullandığı andan itibaren arabanın kullanılmış bir araba haline gelmesi durumunda olduğu gibi- bu fiyat anlamını yitirir. İktisatçılar bu tür malların değerleri hakkında bir fikre sahip olmak için kullanılmış sermaye mallarının piyasa fiyatına bakabilirler; ancak bu veri tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Kullanılmış sermaye malları piyasası genellikle pek

zayıftır. Bir başka deyişle, görece büyük kullanılmış araba piyasasının aksine, nispeten az sayıdaki [kullanılmış] sermaye malı, kamuya açık ve yönlendirici yeterlikte bir fiyat bilgisi sunmaz. Daha da kötüsü, söz konusu satışların çoğu olabilecek en düşük fiyattandır. Vergilere ilişkin kaygılar da bu tür alım satım işlemlerini bulanıklaştırabilir. Örneğin, ulusaşırı şirketler, vergilerin çok düşük olduğu yerlerde yerleşik bulunan yabancı bağlaşıklarına sermaye aktarma işinin maliyetini olduğundan yüksek gösterebilirler. Bu şirketler yurtiçinde beyan ettikleri kârların düşürülmesinin yanı sıra vergi oranlarının düşük olduğu yerlerde de kârların şişirilmesi saiki ile hareket ederler.

Bir başka seçenek, muhasebe değerlerine bakılmasıdır. Burada işe piyasa fiyatı esas alınarak başlanır. Daha sonra geçmiş deneyimlere binaen, sermaye için önceden belirlenmiş bir aşınma oranı hesaplamak üzere bir takım formüller kullanılır.

Muhasebe değerleri vergilerin hesaplanması ve kârların yatırımcılara rapor edilmesi için uygun olabilir; ancak iktisatçılar bu değerlerin iktisadi analiz için uygun olmadığını anlamış bulunmaktadır. Hepsinden önce, söz konusu muhasebe formülleri, genel olarak geniş varlık kategorilerine uygulanmaktadır. Sonuç olarak seçilen formül sermayenin belirli bir parçası için belki de alabildiğine hatalı olacaktır. İkincisi, geçmiş deneyimler geleceğe hassaten tam kılavuzluk edemeyebilir. Geçmiş davranış kalıpları yakın geleceğe aktarılabilir; ancak ekonominin ani bir değişime sahne olması kaçınılmazdır. Önceden kestirilemeyen teknolojik yenilikler ya da kökten değişen piyasa koşulları geçmiş deneyimleri anlamsız hale getirilebilir. Üstelik böyle zamanlarda değerlerin doğru tespiti iyiden iyiye önem kazanabilir.

Üçüncü seçenek, değerlerin tespitine yönelik iktisadi yaklaşımdır. Bu yöntem hem kuramsal olarak en eksiksiz olanı hem de en kaypak olanıdır. İktisat kuramına göre, yatırımcı sermayeye gelecekteki kârlılığın göre değer biçer. Ne yazık ki gelecek bilinmezlikler içerir. Bu yüzden işletmeler çoğunlukla, bilhassa da ekonominin güçlü görüldüğü dönemlerde, gelecekteki kârlılığa ilişkin alabildiğine hatalı izlenimlerden hareket ederler. Böyle zamanlarda büyük kârların cazibesi yatırımcıları çok hızlı kazançlar vadeden projelere aptalca hücum etmeye daha bir meyyal kılar. Örneğin, 1990'ların sonunda, internet hakkındaki ölçsüz tahminler işletmeleri aşırı yatırıma sevk etmişti. İki yıl içinde şirketler, güneşten daha uzak bir mesafeyi kat edebilecek, tahminen 100 milyon mil uzunlukta, fiber optik kablo döşemek için tahminen 35 milyar dolarlık harcamada bulundular.

Bu yatırım sağanağından sonra, kapasitenin gerçekte kullanılmakta olan kısmı

sadece yüzde 2,6 idi (Romero, 2001; Blumstein, 2001). Talebin bu kadar optik kablo gerektirecek ölçüde arttığı vakte dek, bu yatırımın içerdiği teknoloji pekâlâ kullanılamaz hale gelebilir. İnternet bağlantılı riskli işlere yapılan bu aşırı yatırım, nihayetinde emlak krizi olarak örtbas edilen bir sonraki krize ortam hazırlayan dot.com fiyaskosuna yol açtı.

Sabit Sermaye ve Kamu Malları

Mikroiktisata ilişkin bir başka şey daha canımı sıkmaktaydı. Sabit sermayenin büyümesi, özel işletmelerin giderek iktisatçıların kamu malı tabir ettikleri şeye benzemeleri anlamına gelmekteydi.

Ders kitaplarının çoğunda kamu malları konusu bir dipnot olarak geçiştirilir. [Kamu mallarına] en yaygın örnek, birçok gemiye aynı anda bilgi sağlayabilen bir deniz feneridir. Deniz fenerinin fazladan bir gemiyi uyarmasının hiçbir maliyeti bulunmadığından mikroiktisadi mantık çöker. Nihayetinde, fener bir kere dikildikten sonra refah maksimizasyonunu sağlayacak fiyat düzeyi sıfırdır. Hiçbir işletme bedava hizmet verecek bir fener dikmeyeceğinden kamu mülkiyeti makul bir seçenek haline gelir.

İktisat disiplini öyle muhafazakârdır ki; kamu mülkiyeti hakkında ciddiyetle konuşmak çoğu muhitinde tiksinti ile karşılanır. Kamu mülkiyetinin akademik savunucuları düşkün kabul edilme, hatta işsizlik riski ile karşı karşıyadırlar. Bu nedenle, kamu malları konusu, ders kitapları ya da mesleki süreli yayınlarda göze çarpan bir biçimde yer almaz.

Deniz fenerleri zararsız bir örnektir. Göreli nedretleri nedeniyle, kamu mülkiyeti için genel bir rasyonaliteye işaret etmezler. Aksine fenerler adeta kaideyi -piyasalar toplumun ihtiyaçlarını sağlayan mümkün yolların en iyisidir- doğrulayan birer istisnadırlar. Buna rağmen, kamu mülkiyetinin bu en aşağı düzeydeki kabulü bile muhafazakâr iktisatçıları meseleyi bulandırmaya çabalamalarına yetecek kadar sarsmıştır. Örneğin, sözde İktisat Nobel Ödülü'nü kazanan Ronald Coase, piyasaların fener hizmeti için ortaya çıktığını göstermek suretiyle fener örneğinin ipini pazara çıkarmak üzere tarihsel tanıklıkları kullanmayı denemiştir (Coase, 1974; ayrıca bkz. Van Zandt, 1993); bununla birlikte, bu durumun bilhassa etkin olduğunu göstermeyi başaramamıştır (Varian, 1993).

Fenerler görece nadir olsalar da modern teknoloji birçok metayı kamu mallarına gittikçe daha çok benzetmektedir. Fikri mülkiyet yasaları ile korunan mallar bunun apaçık örnekleridir. Bir parça yazılımı, dijital müziği ya da hatta birçok pahalı eczayı kopyalamanın maliyeti önemsiz denecek kadar azdır. Dahası,

mamul malların çoğunun -elektronik eşya gibi-, kendilerini kamu malı benzeri mallara¹ dönüştürecek kadar az marjinal maliyetleri vardır.

Sabit Sermaye ve Kriz Kuramı

Kamu malları kavramı ya da hatta kamu malı benzeri mallar kavramı iktisadın sıkıntılı meselelerini kamu mülkiyeti sorununun ötesine taşımıştır. Rekabetçi fiyatlar sermaye sahiplerini pahalı sabit sermaye maliyetlerini karşılayamaz hale getirir. Bu şartlar altında iflaslar sıradanlaşabilir. *Demiryolu İktisadı* başlıklı çalışmamda 19. yüzyıl sonunu örnek olarak aldım. Bu dönemde Birleşik Devletler’de sermaye mallarının büyük bölümünü işleten demiryolları sektörü ardı ardına iflaslar yaşadı.

Muhtemelen birincisinden çok daha devrimci olmasına rağmen, bu dönem genellikle İkinci Sanayi Devrimi olarak bilindi. Sanayi, fosil yakıtın gücünü kullanmayı yeni yeni öğrenmekteydi. Çoğunlukla büyük miktarlarda sabit sermaye gerektiren yeni teknolojiler, üretim sürecinde devrim yaratma kapasitesine sahipti.

Aynı süreç Birleşik Devletler’deki en önemli malların birçoğunu kamu malı benzeri mallara dönüştürmekteydi. İflaslar demiryolları endüstrisinden görelî olarak geleneksel endüstrilere yayılıyordu.

Bu şartlar altında teker teker firmalar yeni teknolojileri çare olarak görebilirler; fakat yeni teknolojiler neredeyse kaçınılmaz bir biçimde üretim ölçeğini daha da artırır. Böylelikle artan çıktı ya daha yeni teknolojiler edinmeyi ya da işi bırakma yönünde zorlamak suretiyle rakipler üzerindeki baskıyı yoğunlaştırır.

Bu yeni teknolojiler, artan çıktının fiyatlar üzerinde aşağı doğru şiddetli bir baskı yarattığı raddede, üretilenleri kamu mallarına daha da fazla benzeter. Yeni teknolojiler edinmenin daha yeni teknolojiler edinmeyi zorunlu kıldığı ölçüde, sabit sermaye görece hızla kullanılamaz hale gelir. Sonuç olarak, fiyat baskısının yanı sıra, firmalar kurulu sermayelerinin değerinin alelade aşınma muhasebesinin öngördüğünden çok daha çabuk buharlaştığına tanıklık ederler.

Ekonominin, yıkıcı kârların yanı sıra esaslı yatırımlar ve pozitif büyümenin tadını çıkardığı bu dönem geleneksel iktisadı elden ayaktan düşürmüştür. *Demiryolu İktisadı* başlıklı çalışmamda, bu rekabetçi sürecin yıkıcı etkisini fark eden J. P. Morgan’ın sanayiye tröstler, karteller ve tekeller halinde yeniden örgütleyen bir harekete nasıl öncülük ettiğini göstermişim. ABD ekonomisini “Morganizasyon”a sevk eden baskıları akılda tutmak, Marx’ın kriz kuramını ağırlıklı olarak eksik tüketimden sermayenin aşırı üretimine nasıl kaydırıldığını anlamaya yardım edecektir.

Marx bu bakımdan yalnız değildir. Önde gelen ABD’li iktisatçılar -yani Amerikan Ekonomi Derneği’ni oluşturan iktisatçılar- yıkıcı buldukları rekabete getirilen bu sınırlamaya alkış tuttular. Tümü Almanya’da yetişmiş bu iktisatçılar, sosyalizme sempati duymasalar da Marx’inkinden tümüyle farklı olmayan bir çözülemeye varmışlardı. Bu kadarını kendileri de kabul etmişlerdir. Yale Üniversitesi Rektörü Arthur T. Hadley, özel bir yazışmasında Marx’ı kastederek “onunla hemfikir olmasa da” Marx’ın çalışmasının “son yarım yüzyılda politik iktisat alanındaki neredeyse her çalışmadan çok daha ileri bir bilimsel amaca” sahip olduğunu teslim etmiştir (Hadley, 1879: 32).

Fiktif Sermayeyi Besleyen Sabit Sermaye

“Morganizasyon” ile sonuçlanan bu dönem iktisat kuramının vahim bir çelişmesine ışık tutmuştur. İktisat, daha fazla üretkenliği teşvik ettiği için rekabetin iyi, iktisadi bunalımların ise kötü olduğu iddiasındadır. Gerçekte bunalımlar bir rekabet yoğunlaşması olduğunun göstergesidirler. Söz konusu Amerikalı iktisatçılar bu kadarını biliyorlardı; genellikle, rekabet kavramına “yıkıcı” sıfatını iliştiirmeleri de bu nedenledir.

Sonunda “Morganizasyon”, rekabeti kâr marjlarının yükselmesini olanaklı kılacak biçimde azalttı, böylece büyük şirketlerin ticari faaliyetlerini çetin rekabetten korunaklı bir şekilde yürütmelerini olanaklı kılmış oldu. Bu şartlar altında firmaların tesis ve ekipman yenileme ihtiyacı görece sınırlı kaldı. Örneğin, yakınlarında büyüdüğü çelik fabrikası 19. yüzyılda inşa edilmişti. Öte yandan kimi endüstriler rekabetçi kaldı -en çok bilineni tarımdır. Fakat rekabetten korunan büyük şirketler fazla çaba sarf etmeden palazlanabildiler. Çelik ve otomotiv sektörleri ekonominin bu kısmının en göze çarpan örnekleridir. Rekabet de söz konusuydu nihayetinde, ancak çoğu yurtdışı kaynaklıydı.

Hiç yatırım yoktu demeye getirmiyorum. Aslında güçlü bir yatırım patlaması söz konusuydu; örneğin 1920’lerde elektrifikasyon ve 1990’larda internet. Sabit sermaye yatırımlarının en kayda değer dönemi II. Dünya Savaşı sıralarıdır. Bu yatırımlar özellikle önemlidir, çünkü eski ve kullanılamaz hale gelmiş sabit sermaye stokunu silip süpüren 1930’ların Büyük Bunalım’ını takiben gerçekleştirilmişlerdir.

Bundan sonra sermaye stokunun yenilenmesi için çok az şey yapıldı. 1960’ların sonlarında endüstriden kaçış² başladığında işletmeler imalat sektörü sermayesinin büyük bir kısmını terk ettiler. İmalat sektöründe kârlar düşmeye başladı. Sanayi ordusunun General Electric ve General Motors gibi kumandanları dahi ticari ikballeri için finansal faaliyetlere yöneldiler.

1970'lerin başından başlamak suretiyle serbestleştirme, sendikal hareketin içinin boşaltılması, fikrî mülkiyet haklarının kuvvetlendirilmesi ve kârların korunmasına yardım etti. Yine de ekonomideki dinamik çekirdek finansla kaymış görünüyordu.

Amerikan Zenginliğinin Müsaderesi: Sağcı Aşırılık ve İktisat İdeolojisinden Yeni Büyük Buhran'a başlıklı çalışmamda bu öyküyü daha ayrıntılı anlatıyorum. Kitap daha derinlerde bir şeylerin işlemekte olduğunu da göstermektedir. Sermayeye değer biçilmesinin Hicks'in işaret etmiş olduğu nahoşluğu, finansal sektörün çekip çevirdiği bu ekonomiye derinlemesine sirayet etti. Finansal ürünler (Evet, finans kesimi ürettiğini zannetmektedir) hayali boyutlar kazandı. Bu hayali dünyada finans mühendisleri garantili bir şeye yatırım yapmak isteyen insanlar için riskleri ortadan kaldırdı.

Bu sırada -insanların yaşamlarının bağlı olduğu- reel ekonomi çürümeye terk edildi. Ekonominin ihtiyaç duyduğu gerçek mal ve hizmetlerin üretimi sonradan akla gelen bir fikir görünümündeydi. Standart iktisat düşüncesine göre insanların yerinde kararlar almasına kılavuzluk ettikleri varsayılan fiyatlar arasındaki ilişkiler gittikçe reel ekonomiyle ilişkisiz hale geldi.

Kısacası Marx'ın hayali sermaye dediği şey bir illüzyon, hatta refaha ilişkin sığ bir gerçeklik yarattı. Bütün bu zaman boyunca, dünya çapındaki sermaye kapasitesi fazlası, gözlerden ırak bir biçimde er geç gelecek bir deflasyon tehdidi olarak durmaktaydı. Birleşik Devletler'de durgun ücretler aynı zamanda bir eksik tüketim krizi tehdidi yaratmaktaydı. Bol miktardaki kredi iki tehdidin de bir süreliğine ertelenmesini olanaklı kıldı.

Marx'ın Kapital'i ve Krizler

Marx'ın Kapital'inin alt başlığı "Politik İktisadın Bir Eleştirisi"dir. Marx, kapitalist üretim tarzının altında yatan çelişkilerin köküne inmek için kendi zamanında bilindiği haliyle politik iktisadın çelişkilerini kullanmıştı. Bunu örnek alarak bu makale bugünün iktisadının belli başlı çelişkilerine işaret etmektedir.

Neoklasik iktisat klasik politik iktisattan çok daha sığ olduğundan, burada bahsi geçen çelişkileri teşhis etmek ve tanımlamak da çok daha kolaydır; fakat bu çelişkiler yine de önemlerini korumaktadır.

Evvela sermayeye doğru değer biçmek mümkün olmadığından, kapitalizmin başı bir başka kriz yaratan çelişkiyle daha beladadır. Sorun, Keynes'in ileri sürdüğü gibi, yetersiz toplam talebe neden olan engellenmiş hayvani iştah potansiyelinin çok ötesindedir. Gelecekteki koşulların bilgisinden mahrum kapitalistlerin,

yatırımlarını isabetli olacak bir biçimde idare etmeleri pek mümkün değildir. Hayali sermaye dalgasının güçlendiği zamanlarda yanlış yapımları ihtimali çok daha büyüktür. Parantez içinde geleneksel iktisadın kapitalizm savunusunu, en azından kısmen, piyasanın yatırımları en üretken olacakları yerlere yöneltme gücüne dayandığını dile getirebilirim.

İkincisi, sabit sermayenin artan önemi birçok metayı kamu malı benzeri mallara dönüştürmektedir. Sonuç olarak, rekabetçi koşullar fiyatları doğal olarak gittikçe düşen marjinal maliyetler yönünde aşağıya çekecektir. Tek başına bu gerçek, modern kapitalizmin doğasında deflasyona neden olan bir eğilim olduğunu akla getirebilir. İslah edici önlemler olmasa krizler olağan hale gelirdi.

Sonra, aslında kamu malı benzeri mallar tarafından yaratılan deflasyonist baskı ile hayali sermayenin zıt ve genişlemeci gücü bir arada gerçekleşebilirler. Bu kombinasyon, tıpkı otobanda hızla seyreden birinin bir ayağının frende diğerinin gazda olması durumunda olduğu gibi, istikrarsızlık için bir reçetedir. Genişletici ve daraltıcı baskılar arasındaki iktisadi gerilim durumu ne kadar uzarsa, ardından gelen kriz de o kadar büyük olur.

Bu durumu ortaya koymak için sadece, geniş kabul gören geleneksel fiyat kuramı ile yine geniş kabul gören modern kapitalizmin gelişmesi ile birlikte sermayenin emeğin yerini alma eğilimi gösterdiği gözlemini kullanmam yeterli oldu.

Bu yazının yazıldığı dönemde, krize çare olarak esas çelişkilerin derinlemesine ele alınması yerine bir kez kırıldığında tamiri mümkün olmayan bu istikrarsız şeyin bir biçimde yeniden bir araya getirilmesi öneriliyor. Bir dereceye kadar kendimden emin bir şekilde karar verici konumda olanların bir sonraki büyük krizin tohumlarını atmakta olduklarını söyleyebilirim.

Sonnotlar

* İngilizce'den Aydın ÖRDEK tarafından çevrilmiştir. Çevirmen değerli katkıları için Utku Balaban'a teşekkür eder.

¹ *Quasi-public goods*, ç.

² *Deindustrialization*, ç.

Kaynakça

Blumenstein R (2001). The Path to the U.S. Fiber Cable Glut. *Wall Street Journal*, 18 Haziran.

Coase R H (1974). The Lighthouse in Economics. *Journal of Law and Economics*, 17:

2(Ekim), 357-376.

Hadley A T (1879). Letter to E. D. Worcester, 29 July. Morris Hadley (1948) *Arthur Twining Hadley*'den alıntı (New Haven: Yale University Press).

Hicks J R (1969). The Measurement of Capital. *Proceedings of the 37th Session, International Statistical Institute*. London; Richard P Brief (der.) *Depreciation and Capital Maintenance*, New York: Garland, 1984, 113-124 içinde yeniden baskı.

Romero S (2001). Once Bright Future of Optical Fiber Dims. *New York Times*, 18 Haziran.

Van Zandt D (1993). The Lessons of the Lighthouse: 'Government' or 'Private' Provision of Goods. *Journal of Legal Studies*, 22 (Ocak), 47-72.

Varian H (1993). Markets for Public Goods. *Critical Review*, 7: 4 (Sonbahar), 539-557.